

Ali Akbar Tajmazinani (Der.), *Social Policy in the Islamic World*, Palgrave Macmillan, 2021, 321 s.

Değerlendiren: Muhammet Enes Kayagil

Sosyal politika ortaya çıkışı itibarıyla her ne kadar sanayileşmeyle birlikte çalışanlarla işverenler arasında uzlaşmayı sağlamada (Kalkan, 2022) ve ortaya çıkan problemleri çözmeye devlet aldıkları tedbir ve uyguladıkları politikaları ifade etse de bu tarif günümüz için sadece sosyal politikanın dar manada tanımlanmasına yetebilecek düzeydedir. Çünkü insan sadece çalışma hayatında problemlerle karşılaşmamakta, sosyal hayatın bütün saha ve şubelerinde (Kessler, 1945) insanları koruyucu ve refahlarını artırıcı tedbirlere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu da sosyal politikanın geniş manasını ifade etmektedir. Bu kapsamda ortaya atılan sosyal devlet ve refah devleti gibi kavramlar geçtiğimiz yüzyılda çokça tartışılmış ve hâlâ önemini koruyarak konuşulmaya devam etmektedir. Temel olarak asgari gelir garantisi sağlanması, hastalık ve yaşlılık gibi belirli sosyal risklerin üstesinden gelmede insanlara yardımcı olunması ve vatandaşlara çok çeşitli refah hizmetleri sunulmasını içeren refah devleti (Özdemir, 2004), çeşitli ekonomik ve siyasi modellere göre farklılık göstermektedir. Bu konuda en bilinen tasnifi yapan Esping-Andersen'e (1990) göre ABD ve İngiltere gibi ülkeleri içeren Anglosakson ya da liberal refah modeli; Fransa, Almanya ve Belçika gibi ülkeleri içeren Kıta Avrupası ya da muhafazakâr refah modeli; İsveç ve Danimarka gibi ülkeleri kapsayan İskandinav refah modeli bulunmaktadır. Andersen'in bu sınıflaması daha sonraları Güney Avrupa refah modeli gibi ilavelerle güncellenmiştir.

@ Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi, muhammet.kayagil@istanbul.edu.tr

id <https://orcid.org/0000-0002-5906-3968>

Sosyal politika literatürü incelendiğinde ağırlıklı olarak bu refah rejimleri temelinde geliştiği ve çoğunlukla gelişmiş ülkeleri dikkate aldığı görülmektedir. Özellikle Anglosakson İngilizce literatürün hâkim olduğu sosyal politika alanında, 2 milyarı aşkın nüfusuyla İslam dünyasının genellikle görmezden gelindiği ve kapsam dışı bırakıldığı dikkatleri çekmektedir. Dünya genelinde yaklaşık elli ülkede çoğunluk durumunda olan Müslümanlar sahip oldukları kültürel farklılıklar, tarihsel, siyasi ve ekonomik koşullar dikkate alındığında çok farklı özellikler sergilemektedir. Bu sebeple Müslüman dünyası için sosyal politikanın tek bir resmini çekebilmek mümkün olmasa da, İslamiyet'in sosyal öğretilerini dikkate alarak ve çeşitli ülke örneklerini inceleyerek Müslüman ülkelerdeki sosyal politikalar hakkında bir fikir edinmek imkânsız da değildir. İranlı araştırmacı Ali Akbar Tajmazinani de bu amaçla derlediği *Social Policy in the Islamic World* adlı kitapta, İslam dünyasında sosyal politikaların durumunu araştırmaya çalışmıştır. Böylece çeşitli İslam ülkelerinin deneyimlerinin incelenerek mukayese edilmesi yoluyla literatürde bu alandaki boşluğu doldurmayı ve Müslüman toplumlardaki sosyal politikaların kapsamlı bir değerlendirmesini yapmayı amaçlamıştır.

Kitap kavramsal ve karşılaştırmalı yönler ile ülke örnekleri şeklindeki iki kısımdan ve giriş bölümü dahil on üç bölümden oluşmaktadır. Kitabın giriş bahsinde İslam dünyası hakkında tartışmalara yer verildikten sonra kitabın yapısı detaylı olarak özetlenmiştir. Kitabın başarılı yönlerinden birisi ilk kısımda İslam'da sosyal politika ile ilgili kavramsal ve teorik tartışmalara yer vermesi ve sonrasında bunları destekleyici bazı ülke örneklerini incelemesidir. Ancak bu noktada konuların belli bir sistematik dahilinde verilmemesi dağınıklığa sebebiyet vermiştir. Bu sebeple değerlendirmemizde bölümler sıra gözetilerek değil; dahil olduğu düşünülen gruplara göre tasnif edilerek incelenmiştir.

Bu bakımdan kitapta teorik alt yapıyı kurmayı hedefleyen, İslami sosyal öğretilerin çeşitli yönlerinin, araçlarının ve uygulamalarının ele alındığı bir bölüme yer verilmesi, özellikle İslam'da sosyal refah uygulamalarının temelini oluşturan fedakârlık, kardeşlik, sorumluluk, sosyal haklar, servet birikiminden kaçınılması, sosyal denge ve eşitlik, sosyal adalet, işbirliği ve istenmeyen yoksulluk gibi İslam'da sosyal politika ve refahın temel prensiplerine vurgu yapması bakımından önemlidir. Ayrıca İslam dünyasında önemli yer tutan sosyal refahın finansmanının sağlanmasına yönelik politika araçlarından zekât, hums, vakıf, sadaka, karz-ı hasen, enfal ve nazr gibi uygulamaların tanıtılması, İslam'ın sosyal refah potansiyelinin anlaşılabilmesinde faydalı olmuştur.

Teorik tartışmaları destekleyici olarak hem İslam ülkelerini kendi arasında hem de diğer dinlerle İslam dünyasını kıyaslayıcı çalışmalar da kitabı zenginleştirmiştir.

Örneğin, başlıca dünya dinleri olan Yahudilik, Hıristiyanlık ve Hinduizm’de İslam’la karşılaştırmalı olarak sosyal refah, sosyal sorumluluk ve savunmasız kimselere karşı tutumun incelenmesi, İslami sosyal refahın örtülü ve açık biçimlerinin vurgulanmasını kolaylaştırmıştır. Ayrıca Birleşik Krallık’taki ve Kudüs’teki İslami sosyal refah hareketleriyle ilgili iki örnek olaya da yer verilmesi gelişmişlik düzeyi açısından sosyal refahın farklılaşmasını daha anlaşılır kılmıştır. İslam dünyasını da kendi içerisinde özellikle “iyilik yapma” uygulamaları (amel-i hayr) temelinde mukayese eden bölümle ise 1990’lardan bu yana devletlerin yeniden yapılandırılması bağlamında, tüm sosyal alanları kapsayan güçlü bir enstrüman olan hayırseverlik çalışmalarının İslam dünyasındaki sosyal politikaların yeniden yapılandırılmasını anlamak için teşvik edici bir noktada olduğu desteklenmiştir.

Kitabın ülke örneklerini ele alan ikinci kısmında coğrafi, ekonomik, sosyal, politik ve kültürel açılardan farklı özellikler gösteren ve Müslüman nüfusun yoğun olduğu bölgelerden bazı ülkeler incelenmiştir. Bunlar arasında Kuzey Afrika’dan Mısır, Cezayir ve Tunus; Orta Doğu’dan İran ve Türkiye; Orta Asya ve Kafkasya’dan Azerbaycan; Güney Asya’dan Bangladeş ve Güneydoğu Asya’dan Malezya bulunmaktadır. Ülkelerin seçiminde mezhep, kültürel ve etnik yapı, siyasi yönetim şekli ve ekonomik göstergeler açısından çeşitlilik gösteren ülkelerin tercih edildiği vurgulanmıştır.

Ülke örneklerini ele alan çalışmalardan bazıları eleştirel bir üsluba sahiptir. Örneğin devrim sonrası İran’daki sosyal politikaya bütüncül bir bakış sunulmaya çalışıldığı bölümde İran’da son kırk yılda refah devletinin gelişimi altı farklı aşama altında tasnif edilmiş, ülkenin mevcut sosyal politika haritası çıkarılarak gelir dağılımı, barınma, sağlık ve eğitim gibi temel sosyal politikalar açıklanmıştır. Bu analiz neticesinde devrim sonrası sosyal politikanın Anayasa’da öngörülen hedefleri gerçekleştirmekten uzak olduğu sonucunun vurgulanması çalışmanın eleştirel yapısını ve nesnellliğini ortaya koymaktadır. Bir diğer eleştirel çalışmada ise Mısır’daki sosyal politikanın pratik anlamda İslami söyleme dayalı gibi görünse de, hem devletin hem de devlet dışı aktörlerin eylemlerinin İslami sosyal politikanın gerçek amacıyla uyuşmadığı öne sürülmektedir. Değişen rejimlerle birlikte İslami söylemin sosyalizm, liberalizm ve neo-liberalizmin etkisiyle politize olduğu ve sosyal politikaların da yoksulların çıkarlarını dikkate almayan, sürdürülebilir sosyal dayanışmayı sağlamayan, insanların refahını savunmayan etkisiz bir duruma düştüğü ifade eden çalışma oldukça eleştirel bir nitelik arz etmektedir.

Kitapta ülke örneklerinin bir kısmı da betimsel nitelik arz etmektedir. Türkiye’de sosyal politikaların kısa tarihini, mevcut durumunu ve toplumdaki algıyı ele alan çalışma; ekonomik riskler, göç akışları, genç ama yaşlanan nüfus, ailenin değişen yapısı ve popülizm gibi sosyal politikadaki sorun alanlarının anlaşılmasını kolaylaştırmıştır.

Böylece Müslüman nüfusun çoğunlukta olduğu Türkiye'nin gerek tarihi geçmişi gerekse de sosyo-ekonomik yapısı bakımından İslam dünyası içerisinde sahip olduğu konumun anlaşılabilmesi için faydalı bir analiz ortaya konulmuştur. Benzer olarak Malezya'daki sosyal politika ve sosyal kalkınma konusunun incelendiği bir çalışma bulunmaktadır. Çalışmada Malezya sosyal politikasında iki unsura işaret edilmiştir. Bunlardan ilki, ihtiyaçlarını karşılayacak bir işi olmayanlar için tasarlanmış bir sosyal yardım mekanizması ve ikincisi de ölçek ekonomileri ilkesine göre düzenlenen bir sosyal refah unsurudur. Buradan hareketle doğrudan veya dolaylı olarak sosyal politikaların ulus için ekonomik büyümeye katkıda bulunduğu vurgusu çalışmanın bütüncül bir yaklaşıma sahip olduğunu göstermektedir.

Özellikle Esping-Andersen'in refah modelleri tipolojisine dayanarak İslam ülkelerinin refah rejimleri içerisindeki yerini anlamayı amaçlayan çalışmalar da bulunmaktadır. Bu kapsamda bir bölümde Cezayir'in bağımsızlık sonrası sosyal koruma sisteminin Fransa'dan miras alındığı, ancak işçilerle ve aileleriyle ilgili hükümlerin Bismark sistemiyle desteklendiği vurgulanmıştır. Sonuç olarak Cezayir sosyal koruma sisteminin Esping-Andersen'in tasnifine göre melez olduğuna ve üç türün her birinden unsurlar içerdiği sonucuna varan çalışma, diğer İslam ülkeleri açısından nasıl bir refah sistemi oluşturulabileceğine dair önemli ipuçları sunması bakımından değerlidir. Refah rejimleri açısından Azerbaycan'ın sosyal politika yapısı sosyal koruma sistemi, sağlık sistemi, sosyal konut, istihdam ve eğitim gibi konular üzerinden bir çalışmada değerlendirilmiştir. Çalışmada mevcut sosyal politikalarda, yoksulluğun azaltılması, adil gelir dağılımı, genel refah ve savunmasız insanların bakımı gibi konularda İslami sosyal modelin unsurlarını gözlemin mümkün olduğu, ancak sosyal koruma sistemlerinden bunun gözlemlenemediği ifade edilmiştir. Azerbaycan'ın mevcut sosyal politikasında sosyal demokrat ve liberal unsurların ağırlıkta olduğunun tespiti refah modelleri açısından ülkenin konumunu anlamada yararlı olmuştur.

Kitapta son olarak sosyal refah uygulamalarının etkilerini incelemeyi amaçlayan çalışmalara da yer verilmiştir. Örneğin, Tunus'taki primli ve primsiz sosyal koruma programlarının işçilerin kayıtlı ve kayıt dışı istihdam arasındaki seçimleri üzerindeki etkisini analiz etmeye çalışan bölümde, en önemli iki sosyal yardım programının (nakit transferi ve sübvansiyonlu sağlık sigortası programları) performansının değerlendirilmesi yoluyla bir takım sonuçlara varılmıştır. Buna göre sosyal yardım programlarının prim ödeme kapasitesi olan işçilerin bir kısmının sosyal sigorta programlarından birine katılmaktan alıkoyabilme tehlikesi olduğunu ortaya koyması, çalışmanın özgünlüğünü yansıtmaktadır. Bir bölümde ise İslam dünyası açısından önemli bir sosyal refah aracı olan zekât ile Bangladeş'teki sosyal eşitsizliğin

azaltılması arasındaki ilişki araştırılmış ve zekâta dayalı bir sivil toplum hareketi olan Obhizatrik incelenmiştir. Yazarın zekât yararlanıcıları üzerinde bir araştırma yapması ve neticesinde de İslami bir refah uygulaması olarak zekâtın yoksulluğun azaltılmasında ve sosyal refahın sağlanmasında faiz temelli neoliberal stratejiden daha etkili olduğu tespit etmesi zekâtın teorik söylemini destekleyici güzel bir örnek olmuştur. Bir başka bölümde ise Orta Doğu ve Kuzey Afrika (MENA) bölgesindeki nakit transferi programlarına çocuk hakları açısından odaklanılmıştır. Çocuk ve genç nüfusun görece yüksek olduğu İslam ülkelerinde özellikle parasal yoksulluğu azaltmada ve çok boyutlu yoksulluğun temel belirleyicilerini iyileştirmede nakit transferlerin çocuklar üzerindeki olumlu etkilere sahip olduğunu vurgulaması çalışmayı önemli kılmaktadır.

Bir bütün olarak ele alındığında kitabın ağırlıklı olarak Anglosakson eksenli gelişmiş sosyal politika literatürüne İslam ülkelerini de dahil ederek önemli bir zenginlik kazandırdığı söylenebilir. Böylece bu alanda bulunan sınırlı sayıda çalışmaya bir yenisi daha eklenmiştir. Dünyada nüfus bakımından önemli konumda olan Müslümanların sosyal politikalar bakımından sahip olduğu potansiyelin ve mevcut durumun incelenmesinin, genellikle yoksulluk, gelişmemişlik ve savaşlarla anılan bu kesimin içinde bulunduğu durumdan kurtulmasında önemli bir rol oynayabileceği açıktır. Özellikle zekât ve vakıf uygulamalarının tarihte sosyal refah açısından başarılı örneklerine rastlamak mümkünken, günümüzde hem devletlerin hem de bireylerin İslami hassasiyetleri tam anlamıyla uygulamaktan uzak oldukları ve bu nedenle tam anlamıyla bir İslami sosyal politika anlayışından bahsetmenin mümkün olmadığı görülmektedir. Kitap tam da bu noktada bir farkındalık oluşturmada önemli rol üstlenmektedir.

Kitap bazı açılardan eleştiriye açık noktalara sahiptir. Bunlardan ilki İslam dünyasının sayısal olarak anlatıldığı, demografik ve ekonomik verilerle desteklendiği bir bölümün eksikliğidir. İslami sosyal politika unsurları başarılı bir şekilde aktarılmış olmasına rağmen sayısal verilerin eksikliği nedeniyle ne derece önemli oldukları konusu belirsiz kalmıştır. İkinci bir eleştiri konusu “İslam Dünyasında Sosyal Politika” başlığını taşıyan kitapta seçilen ülke örneklerinin belirli bir sistematiğinden yoksun olarak ele alınmasıdır. Her bir ülke birbirinden bağımsız seçme yazılar niteliği taşımakla birlikte, mukayese edilebilmeğe uzaktır. Üçüncü bir eleştiri konusu da Pakistan, Hindistan ve Nijerya gibi Müslüman nüfusu yoğun ülkelerin incelemeye dâhil edilmemesidir. Seçilen ülke örneklerinin hangi kriterlere göre belirlendiği de açık değildir. Eleştiri konusu olabilecek bir başka husus ise sosyal politikanın tüm alanlarına temas edilmemesidir. Kitapta ağırlıklı olarak yoksulluk ve sosyal koruma ekseninde sosyal politika ele alınmış; istihdam, işsizlik, sendikal faaliyetler gibi dar

manada sosyal politika konuları yanında kadınlar, gençler, yaşlılar, engelliler gibi dezavantajlı gruplara yönelik sosyal politikalara oldukça az değinilmiştir. Tüm bunlar dikkate alındığında kitabın genel bir başlığa; içeriğin ise daha dar bir kapsama sahip olduğu söylenebilir.

Sonuç olarak çalışmada İslami öğretinin temel kaynaklarından şekillenen zekât, vakıf ve karz-ı hasen gibi uygulamaların sosyal politika-refah devleti açısından oluşturduğu potansiyeli İslam dünyasının geneli için yorumlayabilmek zordur. Ancak yine de bu alanda yapılmış çalışmaların az olması ve seçilmiş ülkeler üzerinden yapılacak araştırmalara önemli bir kaynak teşkil etmesi bakımından kitabın oldukça değerli olduğu söylenmelidir. Kitap, sosyal politikaların klasik refah rejimleri dışında da tartışılabileceğini göstermesi bakımından kıymetlidir. Bu alanda yapılacak yeni çalışmalarda sistematik olarak sosyal politikanın alt başlıklarının belirlenerek bunlara göre ülke örneklerinin incelenmesi ya da İslam'a özgü uygulamaların tüm ülkeler için ele alınması kitabın eksiklerini tamamlayıcı nitelikte olacaktır.

Kaynakça

- Esping-Andersen, G. (1990). *The three worlds of welfare capitalism*. Polity Press.
- Kalkan, M. (2022). *Sosyal politika açısından Almanya'da emek piyasasının organizasyonu*. Türk Metal Sendikası Yayınları.
- Kessler, G. (1945). *İçtimai siyaset*. Orhan Tuna (Çev.). Milli Mecmua Basımevi.
- Özdemir, S. (2004). *Küreselleşme sürecinde refah devleti*. İstanbul Ticaret Odası Yayınları.